

Hermányi Dienes József kiadatlan Talmud-kompendiumáról

„Anekdotakedvelő nemzet vagyunk mi, magyarok. Ős napkeleti erkölcsaink ép maradványa ez a tulajdonság, a malom alatt és a márványíves teremben egyaránt.”¹

I.

Hermányi Dienes József *Sidok Talmudja* című kéziratával – a megtévesztő cím ellenére – nem tart Talmudot a kezében az olvasó. Még csak Talmud-szemelvényeket sem. Hermányi Dienes, a sokirányú érdeklődéséről, szorgalmáról, anekdotagyűjtő hajlamáról ismert író kíváncsiságának, s egy német nyelvű összeállításnak, Johann Andreas Eisenmenger² *Entdecktes Judenthum* című vallási vita-iratának találkozását dokumentálja a *Sidok Talmudja*. Hermányi Dienes célja – a német nyelvű forrásból szemelgető válogatás és fordítás után – az érdekesnek vélt, tanulságos, olykor tréfás történetek rögzítése és papi prédikációs gyakorlatában való alkalmazása volt.

Mielőtt a *Sidok Talmudja* forrásáról, szerkezetéről, a mű sajátosságairól szólnék, idézem György Lajost, aki a XV. század végétől a XVIII. század közepéig terjedő időszak magyar anekdotáiról azt írta, hogy „régii irodalmunk területén szétszórta jelentkeznek”.³ A gyökerek azonban a XV. századnál messzebbre vezetnek vissza. Ama célzatos kis történetnek – amely illusztrál, tanít, s valamely tételt igazol egyben – fogalmi meghatározása bizonytalan. A definíciók nem egyértelműek, s ennek az az eredménye, hogy a példa, példázat, illetve az exemplum olykor rokonértelmű fogalmakként szerepelnek.

II.

A *Sidok Talmudja* szerzőjének életrajzát *Emlékiratából*⁴ viszonylag részletesen ismerjük, ezért most életének néhány főbb eseményét, a jelen mű szempontjából tekintem át. Hermányi Dienes József ev. ref. lelkész, Hermányi Dienes Péter és Ötves Verebélyi Sára fia Olaszteleken (Udvarhely megye) született 1699-ben. Apja

¹ *Magyar anekdotakincs*. Gyűjtötte és magyarázza TÓTH Béla. Bp., 1898. I. köt. 1.

² EISENMENGER, Johann Andreas (1654–1704): Mannheimben született, a keleti nyelvek tanára volt a heidelbergi egyetemen. 1700-ban jelent meg *Entdecktes Judenthum* című műve, amelyben – állítása szerint – 182 héber műből válogatott részleteket, s közölte ezek német és latin fordítását. Kiválasztott idézeteivel a zsidók ellen felhozott vádakot akarta bizonyítani. Eisenmenger könyvének első kiadása évekig zár alatt volt Frankfurtban, mert a korabeli zsidóknak sikerült elérniük, hogy királyi rendelet tiltsa a könyv nyilvánosságra hozatalát. A terjesztési tilalom megszűnte után a mű elterjedt Európában, s megjelent Magyarországon is. A keresztény vallástudomány is megbélyegzi Eisenmenger művét, s elítéli annak feldolgozási módját (I. *Lexikon für Theologie und Kirche*. III.). Irodalom: *Encyclopaedia Judaica*. Jerusalem, 1972. 6. Vol. 546.; *Lexikon für Theologie und Kirche*. III. Freiburg im Breisgau, 1931. 607.; KATZ, Jakob, *Vom Vorurteil bis zur Vernichtung. Der Antisemitismus 1700–1933*. München, 1989. 20–33.; ZSOLDOS Jenő, *Eisenmenger és a magyarok*. Zsidó élet, 1934/12. 6.

³ *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Kétszázötven vándoranekdota, az anekdota forrásai*. Írta: GYÖRGY Lajos. Bp., 1934. 25.

⁴ *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. S. a. r., előszó és jegyz., S. SÁRDI Margit. Bp., 1992. 110–181.

Dési Márton professzor biztatására fogott a héber nyelv tanulásához.⁵ A nagyenyedi professzorokról és diákokról írta Jakó Zsigmond és Juhász István: „Apáczai intését követve nemcsak könyvekhez, hanem professzoraikhoz is hűségesek voltak, mert Dési Márton a házánál is Coccejust magyarázta, Enyedi István keze alatt úgy meg lehetett tanulni héberül, hogy bárhol tudták fordítani az Ószöveget. Kolozsvári István megkedveltette velük Cartesius filozófiáját, s Pápai Páriz Ferencet gyönyörködve hallgatták szép beszédéért.”⁶ A kollégiumi hagyományokat egyébként a XVIII. század közepén is az enciklopédikus törekvések és a klasszikus nyelvekhez kötött humanista műveltség jellemezték: utóbbinak a képviselője a korban az ún. második alapító, Ajtai Abód Mihály professzor volt. Hermányi Dienes Péter héber nyelvtudásáról így írt a fia: „azután a Sido Bibliában annyira mene, hogy a’ hol meg-szolították, mindenütt fordíthatta a’ Szent Írást; és nagy segítségül a’ Coccejus Lexikonját is meg-szerze nyoltz forinton s’ 40 pénzen; mellyet is sokszor két ökörnél többre betsüllött”.⁷ Apjáról emlékezik meg a következőkkel is: „A tanulásban telhetetlen igen librárius Pap, kinek még mezőre s’ utra mentében is könyv vala uti társa, igen mély elmélkedésű Tudos; az egyenes együgyü beszéd mellett inimitabilis könyörgő. A’ mit egész héten olvas vala serio, mert idő töltő elmés könyveket is olvas vala mulatságból, azt üti vala elmélkedve Vasár-napra predikáziókba...”⁸ A kisgyermek Hermányi Dienes József és a héber Biblia találkozása anekdotába illő eset kapcsán történt: „Azon állapotomban az Atyám Sido Bibliájára akadtam volt, és a’ Titulusát ki-szakasztottam volt, s’ szagattam volt igen-igen apro darabokra; tsudálván az Anyám hogy olly tsendes vagyok, oda járult s’ elhül belé, Mi esett a’ Biblián, s’ ijedtébe azokat az apro darabokat bé-vetette a’ tűzbe; az Atyám is haza-érkezvén, kereste a dirib-darabokat hogy öszve-enyvezze; de megértvén hogy hamuvá lett, nehezelt az Anyámra; de en azután a’ Jablonski Bibliájával ajándékoztam vala az édes Atyámat Deák koromban, hogy meg-fordítanám azt a’ kárt.”⁹

Hermányi Dienes József *Nagyenyedi Demokritus*¹⁰ című művében akkor említtetik meg a héber nyelv, amikor Kolozsvári Istvánt jellemzi, aki Teleki Mihály költéségén tanult holland és angol egyetemeken. Kolozsvári Hermányi jellemzése szerint: „jó Deák, Sido nyelvet tanult és jó Cartésianus vala...”¹¹ Hermányi 1720-ban iratkozott be a nagyenyedi kollégiumba. Míg azonban apja héber tanulmányairól többször is említést tesz, addig a saját héber nyelvtanulásáról nem szól. Erdélyben a XVIII. században Albert Schultens latin nyelvű héber tankönyvét ismerték és használták, amelyet a Hollandiából hazatért diákok hoztak magukkal.¹² Biztos adatok híján csak feltételezhetjük, hogy Hermányi Dienesnek is e tankönyv szol-

⁵ Uo. 123.

⁶ JAKÓ Zsigmond–JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979. 34–35.

⁷ *Hermányi szépprózai munkái*, i. m. 123.

⁸ Uo. 153.

⁹ Uo. 172.

¹⁰ Uo. 182–473.

¹¹ Uo. 210.

¹² Albert Schultens tankönyve: *Institutiones ad fundamenta linguae hebraeae quibus via panditur ad ejusdem analogiam restituendam et vindicandam*. In usum collegii domestici edidit A. SCHULTENS. Editio secunda. Claudiopoli Transsilvanorum apud Alexandrum Pap Szathmári. MDCCXLIII. – Az ún. hollandi iskoláról, s befolyásáról a sémi filológia fejlődésére l. GOLDZSIHER Ignác, *Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliográfiájához a múlt században*. EPhK 1880. 113–129.; Uő., *A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században*. EPhK 1883. 42–44.; Uő., *Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrechti tanár*. EPhK 1884. 666–667.

gált alapul a héber nyelv tanulásakor.¹³ A *Sidok Talmudja* szerzője 1728-tól Toroc-kószentgyörgyön lelkészkedett hét esztendeig, Nagyenyeden két évig második, huszonnégy évig első lelkész volt. Szinnyei József lexikonjában három munkáját említi, s megállapítja, hogy kézirati munkái 1 ívrét és 150 negyedréti kötetben maradtak fenn.¹⁴ Hermányi Dienes 1763. április 25-én bekövetkezett halála után a kéziratok Zilahra, örökösének, Hermányi Dienes Ráchelnek, illetve unokaöccsének, Benkő Sámuelnek a birtokába kerültek. Szinnyei József, Klaniczay Tibor, valamint az irodalomtörténeti kézikönyv szerint a szerző kéziratainak a száma mintegy 158 kötetre tehető.¹⁵

Hermányi Dienesnek *Emlékiratában* is tudatos a törekvése az anekdotikus helyzetek megörökítésére, miközben kora társadalmi torzulásait sem kímélte. Az „emlékezetre méltó dolgok” foglalkoztatták a *Nagyenyedi Demokritos* című írásában, amelynek kisépika összetevői között megfigyelhető az „újdonság” értelemben használt novella, s kora jeles személyiségeinek a mindennapi élet szituációiban történő megfigyelése. A tárgymegközelítés módja az új abban a művében is, amelyben püspökportrékat¹⁶ adott közre. Ebben az írásában szintén nyomon követhető közvetlensége, világias szemlélete, amely már a realiztikus jellem-ábrázolás vonásait villantja fel. Szereplőiről az ismereteket nem papi látásmóddal, az egyház által többé-kevésbé meghatározott szemlélettel rögzítette. Az erdélyi városokról, szokásokról, a korabeli egészségügyi állapotokról szólt, miközben a XVIII. század művelődéstörténetének adta forrásértékű gyűjteményét.¹⁷ Ez az anekdotikus gyakorlat figyelhető meg a *Sidok Talmudjában*, amelyben az érdekes-ségek iránt fogékony pap nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a Talmud anekdotáinak, fabuláinak megismerésére, böngészésére.

III.

Az oly sokat támadott Talmud¹⁸ irodalmi műfajok tekintetében is igen gazdag történeti dokumentum. Közmondások, mesék tárháza ez a hatalmas gyűjtemény, valós és fiktív, bölcs és egyszerű emberekről egyaránt szól. Farkas József tanulmányában¹⁹ öt kategóriába sorolta a Talmud és a

¹³ A Nagyenyeden hébert oktató tanárookra utaló források Enyedi Istvánról és Szathmári Pap Jánosról tudnak. Az előbbi 1692–1714 között tanított hébert Nagyenyeden, míg az utóbbi Hermányi Dienes Péter tanára volt. Vö. P. SZATHMÁRY Károly, *A Gyulafehérvári–Nagyenyedi Bethlen Főtanoda története*. Nagyenyed, 1868., illetve HERPEI János, *Adattár a XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez*. III. Bp.–Szeged, 1971. 189–201.

¹⁴ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1980–1981. Reprint, IV. köt. 801.

¹⁵ SZINNYEI, i. m. IV. köt., 801.; HERMÁNYI DIENES, *Nagyenyedi Demokritos*, i. m. 181.; *A magyar irodalom története 1600–1772-ig*. II. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Bp., 1964. 613.

¹⁶ HERMÁNYI DIENES József, *Püspökök élete*. In *Hermányi Dienes József szépprózai művei*, i. m. 48–103.

¹⁷ VITA Zsigmond, *Orvostörténeti vonatkozások Hermányi Dienes József munkáiban*. In *Communicationes ex bibliotheca historiae medicae Hungarica*. Redigit ÁKOS PALLA. Bp., 1962. 168.

¹⁸ Talmud (héb. Lamád: 'tanulni, tanulás céljából ismételni' gyökből származó kifejezés): a Biblia mellett az ókori zsidó irodalom legjelentősebb műve. Két fő részből áll; a Misnából és a Gemarából. Ez utóbbi tartalmilag két részre bontható; haláhára, amely a zsidó vallástörvény kérdéseit elemzi és aggádára, amely tartalmazza a zsidó legenda- és mesevilág gyöngyszemeit, bölcs mondásokat, valamint Biblia-magyarázatokat.

¹⁹ FARKAS József, *Közmondások a Talmudban és a Midrásban*. Magyar Zsidó Szemle, 1926. Bp., 1926. 155–166. A szerző a közmondások bevezető szavai, a jellemző szólásmódok, a különböző szerzők szerint, illetve a névtelenül összefoglalt tanítások alapján sorolta kategóriákba a Talmud és a midrások közmondásait.

Midrás²⁰ közmondásait, példaanyaggal illusztrálta az egyes részleteket, s a talmudi hely megjelölésével megadta a felhasznált forrásmunkákat.

A Talmud történeteiből a magyar irodalomban is megjelent néhány a XVI. századtól kezdődően. Ily módon jelentkezett például a chiliasztikus történet szemlélet azon eleme, amely Illés (= Élijáhu) próféta jóslatait hagyományozta tovább.²¹ Megjegyzendő, hogy eme prófécia a Bibliában nem, csak a Talmudban található meg. A héber meseköltészet tovább árnyalta a magyar mese-ismeretet. Zsoldos Jenő írta tanulmányában²² Edvi Illés Pál²³ és Pap Gábor²⁴ meseközlő szerepéről: „talmudi–midrási mesefordításaikban adott a magyar irodalom első ízben szellemi tájékoztatót, ízelítőt a rabbinikus irodalom aggádai tartalmából”. Abból a tartalomból, amelyet többek között így jellemzett Blau Lajos: „Bátran mondhatjuk, hogy a Talmud, értve rajta a hagyomány összes műveit, [...] az antik népek életének leggazdagabb és leghűbb képe [...] az antik népelet színeit leghívebben a Talmudból lehet megfesteni.” Bod Péter *Szent Hilárius*²⁵ című művében is helyet kapott egy talmudi aggáda (Heidfeld művének közvetítésével; *Sphinx Theologico-Philosophica*, Hernborn, 1691).²⁶ Zsoldos Jenő tanulmányában megállapította, hogy a Heidfeld által megjelölt hely két talmudi locusszal tart rokonságot (Niddah 31b és Berachot 61a), s hogy Heidfeld ismerte az ember teremtésére utaló bibliai elbeszélésen kívül Platón eszméjét és a Talmud koncepcióját is.²⁷ A sort még folytathatnánk. Irodalomtörténet-írásunk tanulságos és értékes fejezete lenne a talmudikus eszmék hatásának vizsgálata a XVI–XIX. századi magyar irodalomban.

IV.

A *Sidok Talmudja* című kézirat²⁸ egyik példánya (a továbbiakban „A”-kézirat) az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Quart. Hung. 4161. számú jelzete alatt található. Az eredeti kötési táblával rendelkező kézirat nagysága

²⁰ Midrás (héb. D'rás: 'magyaráz, kutat'): egyrészt ókori exegetikus műfaj, amely a bibliai szöveg írásmagyarázatán alapul, másrészt a legendás zsidó írásmagyarázó irodalom összefoglaló elnevezésére szolgáló fogalom. A midrások a Biblia egy-egy könyvéhez íródtak. – Irod.: STRACK, Hermann, *Introduction to Talmud and Midrash*. s. l. 1945.

²¹ WALDAPPEL József, *Egy talmudi hely szerepe a reformáció korának történelemszemléletében*. IMIT Évkönyv, 1940. Bp., 1940. 93–115.

²² ZSOLDOS Jenő, *A héber mese jelenikése a magyar irodalomban*. In *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Publications of the Alexander Kohut Memorial Foundation, edited by Alexander SCHEIBER Ph. D. Bp., 1947. 151.

²³ EDVI ILLÉS Pál, *Vallástüredem példája a legújabb időkben, melyeket a f. század második negyede kezdetére ajándékkal gyűjtött*. Pest, 1826., illetve *Edvi Illés Pál elszórt költészetei*. Korábbi folyóírásokból összeszedte EDVI ILLÉS Gyula. Pest, 1853. Edvi Illés Pálról l. SZINNYEI, i. m. II. 1208–1214.

²⁴ Ináncsi Pap Gáborról, SZINNYEI, i. m. X. Bp., 1905. 280–281.

²⁵ BOD Péter, *Szent Hilárius*. S. a. r., bev., jegyz. HARGITAY Emil. Bp., 1987.

²⁶ Az említett mű negyedik részében („A férfiakról és asszonyokról”), a 116. kérdésben, amelynek címe: „Mi az oka, hogy a férfi keres magának feleséget, nem az asszony férjet?” – szerepel egy talmudi aggáda.

²⁷ ZSOLDOS Jenő, *Bod Péter Szent Hiláriusa és a Talmud*. Libanon, 1936. 212–213.

²⁸ A kézirat sajtó alá rendezése folyamatban van. A kiadás alapjául a dolgozatban leírt, ún. „A”-kézirat szolgál. Itt jegyzem meg, hogy hangsúlyozandó az a tény, amely szerint Borosnyai Was Elek és egy ismeretlen kéz másolta le a szöveget. Az ismeretlen kéz írása nem Hermányi Dienesé (S. Sárdi Margit szóbeli közlése). Ebből következően nem beszélhetünk egyértelműen Hermányi Dienes Józsefről, mint szerzőről, ugyanis ma már nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy Borosnyai Was Elek és a másik másoló mennyit tett hozzá, vagy éppen vett el Hermányi Dienes fordításából.

210 x 165 mm, és 296 levelet tartalmaz. A kéziratnak hiányzik a vége, amit a szöveg megszakadása és a 296. levél őrszava bizonyít.²⁹ A címlap tanúsága szerint a kéziratot Hermányi Dienes József fordította le német nyelvből, és Borosnyai Was Elek másolta le 1762-ben. A kézirat a következő címet kapta: *Sidok Talmudja, vagy a Szájjal Hagyományozott törvények Könyve, Mellyet Német Nyelvből magyarra fordított H.[ermányi] D.[ienes] J.[ózsef] Nagy-Enyedi Prédikátor 1760-ban, és onnan a maga hasznára leírta Borosnyai Was Elek 1762-ik esztendőben a Caniculás Napokban.* A kézirat másolójáról megállapítható, hogy azonos az 1762-ben Enyeden subscribált Was Elekkel.³⁰ Borosnyai Was Elek kézírását egy másik kéz írása megszakítja az 57–81., 89–114., illetve a 168–216. leveleken. A kézirat töredékesebb példányát (a továbbiakban „B”-kézirat) az Országos Rabbiképző Intézet Kézirattárában fedezte fel Scheiber Sándor.³¹ A „B”-kézirat első lapjának jobb sarkán olvasható feljegyzés szerint 1840-ben Lugossy József tulajdonába került.³² Az utolsó levél (183–184. l.) tartalmazza *Az Ördög Házasságáról való Fabulát.*³³ A „B”-kézirat „A malomba vitétt lelkek”-ről szóló történetnél szakad meg. Az „A” és a „B”-kézirat egybevetése során tartalmi különbséget – a csonkább terjedelmen kívül – nem tapasztaltam.³⁴ Hermányi Dienes József héber nyelvi korlátai miatt – a kor gyakorlatából következően valószínűleg csupán klasszikus (bibliai) héber nyelvet tanult, bár konkrét adatot erről sem találtam – az ún. misnai héber nyelven íródott Talmudból nem vállalkozhatott fordításra. Ugyancsak az említett ok miatt nem válogathatott a rendelkezésére álló XVI–XVIII. századi, talmudi anekdotákat megőrkítő könyvekből sem, amelyek szintén héber nyelvűek voltak. Ilyen könyvek például a következők: Jakob ibn Chaviv *En Jakov* (Konstantinápoly, 1516),³⁵ illetve Samuel Japhe *J’fe mare* (Konstantinápoly, 1587)³⁶ című műve. Szorgalmas könyvgyűjtő lévén azonban a kezébe került Johann Andreas Eisenmenger *Entdecktes Judenthum*³⁷ című könyve, amelyből kiválasztotta anekdotáit. Eisenmenger e művében héber könyvekből hozott részleteket és félreértelmezett idézetekkel akarta bizonyítani a zsidók ellen felhozott vádakát. Kétkötetes, kétezer lapos összeállításának a végén témaregisztert közölt, ahonnan Hermányi Dienes kiválasztotta a számára érdekes részleteket, és művében a legtöbbszór pontosan közölte az Eisenmenger által megjelölt talmudi traktátusokat, amelyekről csak néhány esetben tekintett el.³⁸ Hermányi Dienes sok esetben elhagyott Eisenmenger fejtegetéseiből, vádaskodá-

²⁹ Az „A” kézirat előtörténetére I. DÁN Róbert, *Kéziratok magyar nyelvű Talmud-recenzió a XVIII. századból.* In OSZK Évkönyv, 1963/1964. Bp., 1966. 235–240.

³⁰ Borosnyai Was Elek személyének azonosításában S. Sárdi Margit volt segítségemre, aki sok hasznos észrevétellel járult hozzá a munkámhoz, amelyért ezúton is köszönet illeti.

³¹ SCHEIBER Sándor, *Hermányi Dienes József Talmud-kompendiumának még egy kézirat példánya.* MKSz 1966. 347–349.

³² Lugossy József 1812–1884 között a debreceni református főiskola tanára volt. Bővebben I. SZINNYEI, i. m. VIII. 82–87.

³³ SCHEIBER Sándor, *Az ördög házasságáról való fabula forrása.* In *Folklor és tárgytörténet.* II. (Szerk. SCHEIBER S.) Bp., 1977. 86–92.

³⁴ A „B”-kézirat meglévő részei tartalmilag megegyeznek az „A”-kézirat párhuzamos fejezeteivel. A „B”-kézirat első lapja utolsó bejegyzése szerint „Ezen mű Bod Péter kézírata volt”.

³⁵ A jelzett mű további kiadásaira utalt DÁN Róbert (i. m. 239.), a 17. számú jegyzetben, amely szerint Jakob ibn Chaviv műve megjelent még: Velence, 1546., 1566., 1625., 1628., illetve Krakkó, 1614–1619.

³⁶ Samuel Japhe művének további kiadásai: Velence, 1599., Berlin, 1725., illetve Amsterdam, 1727. L. DÁN Róbert, i. m. 239.

³⁷ Eisenmenger könyve több kiadásban is napvilágot látott. A Hermányi Dienes-kézirattal történő összevetéskor a Frankfurt am Mainban, 1700-ban megjelent kötetet használtam.

³⁸ Hermányi módszeréről I. DÁN Róbert, i. m. 237–238.

saiból, és viszonylag hű szövegfordítása ellenére is, szerkesztői munkájának eredményeképpen önálló művet hozott létre. A fordítás módszerére az alábbiakban két példát idézek:

Az első példa: *OGROL, A BASÁNI KIRÁLYROL*³⁹

„A Talmud úgy tartja, hogy Ogot, a basáni királyt Nemzette Schámchiel ördög, amint a Zeena Ureéna Nevü könyv tartja. Az ördög pedig egy volt azok közül, kik lehányattak az égből, a Noé idejében az Asszonyokkal paráználkodtak, és az Og született volt már a vizözön előtt. Ez az Égből levettetett Angyal a Chamnak, a Noé Fiának Feleségével is közösködött volt éppen akkor, mikor a bárkába be kellene menni és az megviselősödvén szülé Sichont, – az Ammoniták Királyját (4Mos. 21.21.) a bárkában – ki Ognak ötse volt, s’ egy testvér véle Apárol. Ami az Og nevét illeti, azt írják rolla, hogy Lepént téssen [ügya?], melyet a Talmudnak Nida Nevü szakasszában így adnak fel: Og Ábrahámott, a mi Atyánkott a szérön találá alva, midön a Lepényekett készitենé husvét Innepére, és arrol Nevezé Ognak, vagy Lepénynek. A több[i] Oriások is mind az égből levettetett Angyaloktól vették eredeteket, mint vagyon (1Mos. VI.2.). Azért is hivaták Nefiliumnak, vagy leesteknek, és hogy a töllök valo ijetségb[e] estek az emberek, mert ezek az Angyalok meglátták a Káin Leányit, akik a szeméremtesteket felfedezve mentek eleikb[e], s’ honyorgattak a szemekb[e].”

Eisenmengernél: „Der Og ist von denjenigen Engelen hergekommen welche von dem Himmel gefallen sind und haben dieselbige Engel mit den weibern zu Noahs zeiten hurerrey getrieben und ist der Og vor der sündfluth geböhren worden etc. Derjenige Engel aber der des Ogs vatter war hatt Schámchiel geheissen. Derselbige Engel ist auch bey des Chams des Noahs Sohn weib gelegen eben dazumahlen alß sie solten in den kasten gehen: und sie wurde schwanger und gebahr den Sichon welcher der Amoriter König ist worden von welchem Numer. 21. 21. zu lesen in dem kasten welcher des Ogs bruder war.

Es sollen auch alle Riesen von denen vom Himmel verstoffenen Engelen ihren ursprung her haben davon in des Rabbi Eliesers Capiteln in dem 22. Capitel also geschrieben stehet:

רבי אומר ראו המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן
השמים את כנות קין מהלכות גלויות בשרעורה
ומכחלות עיניהן כזונות ותעו אחרותן ולקחו מהן
נשים שני ויראו בני אלהים את כנות האדם וגוי רבי צדוק
אומר מהם מלדו הענניהם מהלכים כלובת חומה:

das ist: Der Rabbi spricht die Engel welche vom ohrt ihrer heiligkeit vom Himmel gefallen waren sahen die Töchter des Kains welche mit bloßer scham daher giengen und ihre augen wie die hahren schminckten und irreten nach denselben und nahmen weiber von ihnen wie (Genes. 6.2.) gesagt wird: Da sahen die kinder Gottes nach den Töchtern der menschen etc. ... Die Riesen seind vom Himmel herab gefallen von der zeit der sechs tagen der erschaffung und sie heissen

³⁹ HERMÁNYI DIENES, *Sidok Talmudja*, 52., illetve EISENMENGER, *i. m.* I. 380–381.

darumb Nefilím, das ist Riesen (von Nafál, welches fallen heisset) weil demjenigen der sie ansiehet vor großer furcht sein hertz nider fallet und verzagt wird.

Was des Ogs nahmen anbelanget so soll selbiger vom wort עוגה Uga oder Ygga, welches einen kuchen heisset [herkommen] wie in dem Talmudischen Tractat Nidda, fol. 61. col. 1. in den Tósephoth, mit diesen worten angezeiget wird:

עוג ממצא לאברהם אבינו שהיה עומד
בגנות לתוך עוגות לפסח ועל שם זה נקרא עוג:

das ist Der Og hatt unseren vatter [den Abraham] auff den tennen stehend gefunden als er kuchen zum Ostern est zu bereitete und wird derselbe wegen diese nahmens (der kuchen) Og genennet."

A második példa: A NAGY OROSLÁNYROL⁴⁰

„A Tálmudnak Chollin nevű szakasszában e[z] vagon írva: A Császár monda a Jéhosának, a Chanánja Fiának: A ti Istenek oroszlányhoz hasonlítottatik, amint (Ámos. 3.8.) iratik: Ordított az oroszlány, s' ki ne félne? Miben áll annak Méltósága, amellyben Istenhez hasonlítottatik? Akkor ő felele a Császárnak, és monda: Nem valami közönséges oroszlányhoz hasonlítottatik az Isten, hanem az Oroszlányhoz, mely az Ilai nevű Erdőben vagon. Erre monda nékie a Császár: Kivánom, hogy megmutasd nékem azt az oroszlányt! Rabbi Jehuda felele a Császárnak, mondván: Te azt meg nem nézheted. A Császár pedig monda: Bizonyal kivánom azt látni. Akkor nyere a Rabbi Istennél kegyelmet, s' előhívá azt, és az oroszlány előveté magát az ő helyéből, amellyben lakik vala, s' midőn 400 mértföldnyire volna a Császártól, ordíta egyet, amelly miatt minden viselős Asszonyok idéltent szülének, s' Roma városának kőfalai leomlának. Midőn pedig 300 mértföldnyire közelített volna, ordíta, s' akkor minden embereknek zápfoga, s' egyéb foga kihulla. A Császár is leesék az ő székéből a földre, s' monda a Rabbinak: Kérlek, könyörögi Istennek, hogy Irgalmazzon, s' vigye vissza azt az oroszlányt a maga helyére. S' még elégé Nagynak kellett ennek az Oroszlánynak lenni, ha az ordítása illy irtoztató volt."

Eisenmengernél: „In dem Talmudischen Tractat Chóllin wird. fol. 59. col. 2. auch eines grossen löwens gedacht worvon daselbsten also geschrieben stehet:

אמר ליה קיסר לרי' יהושע בן חנניא
אלהיכם כאריה מתיל רבתינא אריה שאנ מי לא יירא מאי רבותיה פרשא
קמיל אריא א"ל לא כהאי אריא מתיל כאריא דני עילאי מתיל א"ל
בעינא דמיהוית ליה ניהלי א"ל לא מצית חויהליה אמר ליה איברא
חוינא ליה בעא דחמי אתעקר מדוכתיה כי הוה מדחיק ארבע
מאה פרסה ניהם חד קלא אפילו כל מעברתא ושורא דדמי נפל
אדמדחיק תלת מאה פרסי ניהם קלא אחרינא בתיל בני ושיני
דגברי ואף הוא נפל מדוכתיה לארעא א"ל במסותא מינד

⁴⁰ HERMÁNYI DIENES, i. m. 72., illetve EISENMENGER, i. m. I. 404–405.

בעי רחמי עליה דלחדר לדותיה בעא רחמי עליה ואחדר ליה לאתריה:

das ist Der Keyser sprach zu dem Rabbi Jehóscha, des Chanánja sohn euer Gott wird einem löwen verglichen wie (Amos 3.8.) geschrieben stehet: Der löw brüllet wer solte sich nicht fürchten? Worinnen bestehet dann seine fürtre flichkeit? es bringet ja ein Ritter einen löwen umb! (so ist er also kein fürtreffliches thier da mann Gott damit vergleichen solte.) Da antwortete er ihm er wird nicht einem solchen (gemeinen) löwen sondern dem löwen welcher in dem wald Ilai ist verglichen. Hierauff sagte er (nemlich der Keyser) zu ihm ich begehre daß du mir denselben weisest. Er (der Rabbi Jehóscha) gab ihm zur antwort du kanst denselben nicht sehen. Der Keyser aber sprach gewi lich ich begehre selbigen zu sehen. Da bate der Rabbi umb barmhertzigkeit (ben Gott und ruffte denselben an) und der löw wurde außseinem ohrt (in welchem er sich uffhielte) gebracht. Alß nun derselbe noch vier hundert meilen (vom Keyser) weg war brüllete er einmahl dar von alle schwangere weiber mißgeburten brachten und die Mauren zu Rom umbfielen. Da er aber nur noch dreyhundert meilen entfernet war brüllete er noch einmahl und fielen den leuthen die back und andere zahne auß: der Keyser fiel auch von seinem thron auff die erde und sprach zu dem Rabbi, ich bitte dich ruffe Gott deßwegen umb barmhertzigkeit an daß er ihn wider zurück in seinen ohrt bringe: da ruffte er Gott umb barmhertzigkeit an und er brachte den selben wieder in seinen ohrt. Dieses mußja einer schröcklicher großer löw gewesen senn welcher so grausamer weise hatt brüllen können."

A fordító módszerének jellemzői között meg kell említenünk, hogy az általa ismert dolgokat nem írja le, sok esetben egyszerűsít. Megörökítésre méltónak ítélte Ognak, a basáni királynak a történetét, s Jónás halában lévő gyöngyről szóló fabulát, a legendás állatok, a boszorkányok, a lelkek csodáit. Írt az afrikai, illetve az amerikai „Sido ország”-ról. Az „A”-kézirat több mint száz anekdotából álló gyűjteménye – amelyet a szerző nem számozott meg – Salamon király és Sába királynő történeténél szakad meg. A fejezetcímek is jelzik, hogy Hermányi nem ragaszkodott a talmudi mesekörhöz, ha más időszakból talált lejegyzésre méltót, gyűjteményébe került az is. Például a 194. levélen olvasható történet, amelynek a címe: „Hetedik Kelemen Pápához jött Sido király követje”. A 199. levélen található a legendás folyóról szóló történet, amely fejezet „A Szombation, vagy Sabbation vizéről” címet kapta.

Hermányi Dienes szóképeire, mondatalkotására a latin tudományosság mellett a kor embere számára természetes – ma már durvának, sőt trágárnak tűnő – expresszív kifejezések is jellemzőek.

Hermányi Dienes fordítását olykor megtűzdelte saját megjegyzéseivel (például a 166. levélen a „Halakba ment emberi lelkek” címet viselő történethez a következő megjegyzését fűzte: „... s’ innen látjuk az okátt, hogy a Sidok Szombaton olyan erősen vásárollyák a halakatt”). A 184. levélen („A metempsichosist mivel bizonyíttyák a rabbik?” című fejezetben) így ír: „... s’ a több demonstratio is nem érne egy makkot”. A 189. levélen a „Részekre vagdalt lelkek”-ről olvashatunk, amelyek kapcsán megjegyzi, hogy „De elég eddig a Sidok bolondsága, erről többet nem szóllok”. Hermányi elbeszélésében jelzőkkel érzékeltette, méltatta vagy marasztalta el a bemutatott szereplőket, eseményeket (például a 92. levélen, a

„Rabbi Eliezer latorsága” című fejezetben így jellemzi a címszereplőt: „... igen fajtalan, nagy kurvás Lator, vagy kurvák Mentora”). Az egyik fejezete pedig (106. levél) a „Talmudi trágárságok” címet viseli. Amellett, hogy egy-egy története végén közli a magánvéleményét az elmondottakról, a német nyelvű eredetihez mint példatárhoz ragaszkodik fordítása során. Mondatalkotását befolyásolta ugyan a német nyelvű forrásanyag, de érvelésében már igen öntudatosan, s természetes egyszerűséggel ötvözte a teológiai szöveget, a bibliai és a talmudi textust a magyar nyelv, olykor a beszélt magyar nyelv kifejezésrendszerével.

Hermányi Dienes műve főként a talmudi mesekörből villant fel részleteket. A műfaj, amelyben Hermányi Dienes József igazán otthonos volt, fontos szerepet játszott az újkori novella kialakulásában. Hermányi Dienes József életművét sokirányú érdeklődés, tudásvágy és írásszeretet fémjelzi. Önjellemzése szerint: „az en Életemnek Historiája, légyenek azok az en M[anu] Scriptumim, mellyeknek száma már is fel-ment CXXVIII darabokra, 's állanak bé-kötve a' Thekámban”.⁴¹

Talmudi anekdoták magyar nyelven – dicséretes szándék. Hermányi Dienes József tisztán írói törekvését mutatja az is, hogy a klasszikus ellenséges vádaktól egyet sem örökített meg kéziratában. Válogatása, szerkesztői munkája és megjegyzései által sajátos karakterű, önálló művet hozott létre, amely a XVIII. századi magyar művelődéstörténetnek is fontos dokumentuma.

Pócsi Katalin

⁴¹ HERMÁNYI DIENES, *Emlékirat*, i. m. 181.